

بررسی و مقایسه مضامین سیاسی و اجتماعی اشعار معروف الرصافی و پروین اعتصامی در نقاشی معاصر

چکیده

در باب نسبت میان اندیشه سیاسی و شعر، می‌توان شاعران را به سه گروه تقسیم کرد. شاعران سیاست‌پرداز و احیاناً مبارز یا حزبی، شاعران فارغ از دغدغه‌های سیاسی و سرانجام شاعرانی که گرچه مشخصاً در شمار شاعران سیاسی شناخته نشده‌اند و مکتب و ایدئولوژی و گرایش سیاسی یا حزبی خاصی نیز ندارند، اما گاه بیش از دو گروه نخست، بازتابنده مسائل و مشکلات اجتماعی و سیاسی عصر خود و بازگوکننده دردها و محرومیت‌های جامعه و مردم خویش هستند. پروین اعتصامی را باید در شمار گروه اخیر دانست، البته شعر زمانه رصافی در عراق، خاصیت ضداستبدادی آن است. در پژوهش حاضر واکاوی پاره‌ای از مضامین سیاسی و اجتماعی مشترک در شعر معروف رصافی شاعر معاصر عراقی و پروین اعتصامی شاعر معاصر فارسی وجهه همت قرار گرفته‌است. این پژوهش که با روش توصیفی تحلیلی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای گوناگون و به‌ویژه تأکید بر دیوان دو شاعر مذکور صورت گرفته‌است، قصد دارد که به تبیین و موشکافی مؤلفه‌های مشترکی مانند فقر و تنگدستی، وطن‌پرستی و استبدادستیزی که این دو شاعر تحت‌تأثیر شرایط حاکم بر جامعه خود بررسی کرده‌اند، بپردازد. همچنین بازتاب این مضامین سیاسی و اجتماعی در نقاشی معاصر نیز مشهود است؟

اهداف پژوهش:

۱. بررسی و مقایسه مسائل سیاسی و اجتماعی از دیدگاه پروین اعتصامی و معروف الرصافی.
۲. بررسی اوضاع سیاسی، ادبی و اجتماعی در نقاشی معاصر ایران.

سؤالات پژوهش:

۱. مسائل سیاسی و اجتماعی در اشعار پروین اعتصامی و معروف الرصافی چگونه بازتاب یافته است؟
۲. اوضاع سیاسی، ادبی و اجتماعی در نقاشی معاصر ایران چگونه منعکس شده است؟

کلیدواژه‌ها: شعر سیاسی، شعر اجتماعی، معروف الرصافی، پروین اعتصامی.

ادبیات تطبیقی رشته‌ای از مطالعات ادبی در جهان است که معادل فرانسوی این اصطلاح «la littérature compare» و معادل انگلیسی آن «comparative literature» است. تعریف اصطلاح ادبیات تطبیقی را در اروپا اولین بار، ناقد فرانسوی به نام ویلمن، به کار برد و پس از آن شارل _ آگستون سنت‌بوو، منتقد مشهور فرانسوی آن را ترویج داد و استعمال نمود. اما ادبیات تطبیقی که ویلمن و سنت‌بوو از آن سخن به میان آورده‌اند، شیوه و روش علمی مشخص و معینی نداشته و درواقع نوعی مقایسه بین شاعران ممالک مختلف بوده است. بعدها محققان ادبیات تطبیقی، روش‌ها و شیوه‌های تطبیق و مقایسه را که دانشمندان علوم تجربی در طبقه‌بندی جانداران مورد استفاده قرار می‌دادند، در ادب نیز به کار بردند و قواعد و اصول ادبیات تطبیقی را براساس آن بنیاد نهادند. «ادبیات تطبیقی سخن از پیوند ادبیات دو یا چند ملت با یکدیگر است. در تعریفی کوتاه، ادبیات تطبیقی عبارت است از مطالعه تاریخ روابط ادبی بین‌المللی» (گویارد، ۱۳۷۴: ۲۱). ادبیات تطبیقی از فرانسه در قرن نوزدهم آغاز شد. مکتب فرانسوی در پی شناخت همانندی میان ادبیات گوناگون در زبان‌های مختلف است، اما مکتب آمریکایی به تأثیر آثار ادبی با دیگر دانش‌ها مانند موسیقی، فلسفه، روان‌شناسی، علوم اجتماعی و... می‌پردازد. «گستره‌های ادبیات تطبیقی متنوع و گوناگون است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها مقایسه انواع ادبی مانند قصه، نمایشنامه، مقاله و... میان ادبیات ملت‌ها است» (جمال‌الدین، ۱۳۸۹: ۹).

«آن‌گاه که شاعر از مشاهده درد و کمبودهای موجود در جامعه و شرایط سخت و نابسامان زندگی به تنگ می‌آید، این احساس درونی را تنها در قالب شکایتی سوزنده و تأثیرگذار بیان می‌کند» (الوائلی، ۱۹۷۸: ۲۴۸). پس شایسته است که شاعر پیش از هر چیز، به زندگی هم‌نوعان و اطرافیان خویش و دردهای آن‌ها توجه داشته باشد و شعر خود را وسیله‌ای برای دفاع از حقوق اجتماعی آن‌ها و نیز آینه‌ای جهت انعکاس معایب و کاستی‌های آن‌ها قرار دهد. در ادبیات معاصر عراق «معروف رصافی» نمونه کامل این دسته از شاعران است؛ چراکه قلبش سرشار از عواطف و احساسات انسانی است و نمود این حالت در جای‌جای دیوان وی تجلی یافته است؛ به‌عنوان نمونه آنجا که مردمان را به ترحم و مهربانی با یتیمان و مظلومان فرامی‌خواند و از امور غیراخلاقی برحذر می‌دارد و نیز زمانی که روی آوردن به کسب علم و دانش و توجه به حقوق و مسائل زنان را از جمله اقدامات لازم جهت پیشرفت معرفی می‌کند (ضیف، ۱۹۵۹: ۶۲). در ادبیات فارسی «پروین اعتصامی» شاعر معاصر و همتای معروف رصافی نیز «شاعری است با روحیه‌ای لطیف و طغیانگر بر علیه ظالم که این مبارزه و ستیز در تمامی اشعار وی متبلور گشته و دل او را در همه‌جا با مستمندان همراه ساخته است» (نمیمی، ۱۳۶۲: ۱۳)، شعر وی با مضامین نو و با علاقه و دلسوزی به حال بینوایان ممتاز است؛ او مدافع حقوق رنجبران و رنج‌دیدگان و شریک درد و غم زحمت‌کشان و کشاورزان و در یک کلام سخنگوی پرشور و پابرجای تیره‌بختان است. البته افکار پیروان مکتب سوسیالیسم در آثار او تأثیر دارد، اما این تأثیر، گذرا و ناپیدا است. همچنین این شاعر به فساد حاکم بر جامعه آگاه است و می‌داند که تا دنیا دنیاست «توانگران غم مسکین نخواهند خورد» (آرین‌پور، ۱۳۸۲: ۵۴۱ - ۵۴۲).

یکی از موضوعاتی که در شعر عراق قرن ۱۹ تجلی یافت شکایت شاعر از جور و ستم موجود در جامعه و خواری فراوانی بود که بر پاره‌ای از اقشار وارد می‌شد که این گلایه و احساس درونی شاعران ریشه در نوعی احساس نگرانی درونی در وجود آن‌ها دارد که خود را در قالب گلایه از موضوعات مختلف نشان داده است. ناگفته نماند که «ریشه این نگرانی درونی در اضطرابات و اوضاع نابسامان سیاسی حاکم بر آن روزگار، وجود فاصله طبقاتی، نبودن امنیت و ثبات جامعه، سختی شرایط زندگی و امرارمعاش است» (الوائلی: ۳۰۵)؛ که در دوران زندگی پروین اعتصامی نیز شرایط مشابهی حاکم بود. از به توپ بستن مجلس به دست «محمدعلی‌شاه» گرفته تا به سلطنت رسیدن «احمدشاه» کودک و سرانجام استبداد رضاخان که در صفحات بعد به تفصیل بیان شده است.

در رابطه با ضرورت انجام این تحقیق باید اذعان کرد که با شناخت اهمیت این موضوع، بررسی و مقایسه مضامین شعری رصافی و پروین به درک و شناخت دقیق‌تر ما از افکار این دو شاعر و همچنین جایگاه آن‌ها کمک کرده‌است؛ در نتیجه آن امکان آشنایی بیشتر با ادبیات و عصر نهضت در کشورهای عربی و عصر مشروطه و پهلوی در ایران فراهم خواهد شد. ازجمله مقالاتی که با محوریت اشعار معروف رصافی تدوین شده، می‌توان به مقاله «زن از دیدگاه ملک الشعرای بهار» و «معروف الرصافی» از ناصر محسنی‌نیا و فاطمه دانش و نیز مقاله «الترام در شعر معروف الرصافی» از محمود شکیب انصاری، مقاله «المفارقة الدینیة فی شعر الرصافی» از حمید ولی‌زاده و همکاران و نیز مقاله «بررسی تطبیقی تجلی عشق به میهن در اشعار فرخی یزدی و معروف الرصافی» از محمودرضا توکلی محمدی اشاره کرد. ازجمله مقالاتی که درباره‌ی اشعار پروین اعتصامی نوشته شده است باید مقاله «مضامین اجتماعی در اشعار پروین اعتصامی و احمد صافی النجفی» نوشته‌ی رمضان رضایی، مقاله «نقد ساختاری اشعار پروین اعتصامی» از محمدامیر عبیدی‌نیا و طاهر لاوژه و نیز مقاله «بازتاب مضامین اعتقادی در شعر پروین اعتصامی» از یونس شجاعی و فاطمه مدرسی، «زن از دیدگاه پروین اعتصامی و باحثه البادیة» از حامد صدقی و مقاله «خانواده و مناسبات خانوادگی در دیوان پروین اعتصامی» از مریم‌السادات اسعدی فیروزآبادی را نام برد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در هیچ‌یک از پژوهش‌های مذکور نویسندگان به بررسی تطبیقی اشعار معروف رصافی با اشعار پروین اعتصامی نپرداخته‌اند و عدم بررسی تطبیقی اشعار این دو شاعر در پژوهش حاضر، یکی از جنبه‌های نوآوری آن به‌شمار می‌رود.

نتیجه‌گیری

مهم‌ترین نتایجی که از خلال مقایسه اشعار معروف رصافی و پروین اعتصامی و انعکاس آن در نقاشی معاصر به‌دست آمد، حاکی از آن است که هر دو شاعر به برشمردن نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌های حاکم بر جامعه و جور و ستمی که بر طبقات محروم وارد می‌شد، پرداختند و شعر خود را آینه‌ای برای انعکاس زندگی سراسر رنج و درد مردم سرزمین خود قرار دادند؛ در نهایت، شعر آن‌ها مانند فریادی درآمد که تهی‌دستی و ثروت، مظلومیت و استبداد، محرومیت طبقه ضعیف و رفاه طبقه حاکم را در جامعه طنین‌انداز کرد. رصافی و پروین هر دو با دیدی حسّاس و دقیق به مسائل جامعه زمان خود نگرستند و صلاح و فساد مردم را در قالب شعر به تصویر کشیدند و به‌خوبی وظیفه خود را در قبال جامعه

انجام دادند و نقش اصلاح‌گرانه خود را به بهترین شکل ایفا کردند. از مهم‌ترین مؤلفه‌های اجتماعی که دو شاعر مذکور در دیوان خود به کرات مورد بررسی قرار دادند و بر اهمیت و لزوم توجه به آن‌ها تأکید کردند، می‌توان فقر و تنگدستی، وطن‌پرستی و استبدادستیزی را نام برد. ناگفته نماند که هر دو شاعر نهایت تلاش خود را برای آگاهی مردم بر ستمی که از جانب طبقه حاکم بر آن‌ها وارد می‌شود مبذول داشتند و حتی در پاره‌ای موارد از طریق ارائه راه کارهای مناسب تلاش می‌کردند راه پیشرفت را برای آن‌ها هموار سازند. در رابطه با گرایش این دو شاعر به انعکاس مضامین سیاسی و اجتماعی مذکور باید گفت معروف رصافی خود از خانواده‌ای فقیر برخاسته بود و از همان آغاز زندگی با تهی‌دستی و پیامدهای آن آشنایی کامل داشت، علاوه بر اینکه اوضاع سیاسی و اجتماعی سراسر خفقان و جهلی که در آن زمان بر عراق حاکم شده بود، سبب گرایش وی به ادای این وظیفه از طریق شعر شد، اما در مورد «پروین اعتصامی» باید گفت وی زندگی را در جوی مرفه و در دامن خانواده‌ای روشنفکر و اهل ادب آغاز کرده بود، اما شاید بتوان گفت اسباب گرایش وی به انعکاس مضامین اجتماعی و مسائل روز جامعه در شعر، یکی عنصر جنسیت وی یعنی همان زن بودن و برخورداری از روحیه لطیف و حساس باشد و دیگری رفت‌وآمد وی به مجالس شعر و ادب و دیدار با ادیبان بزرگ آن زمان و نیز مطالعه آثار شاعران بزرگی مانند سعدی و ناصرخسرو باشد که تعداد بسیار زیادی از اشعار خود را به مقوله تعلیم و تربیت، اخلاق و پند و اندرز آذین بسته‌اند. به‌طور کلی می‌توان گفت که هرچند مضامین سیاسی در شعر پروین اعتصامی بیش‌تر به چشم می‌خورد و به‌صورت مستقیم به جور و ستم و بینوایان ارتباط دارد، اما معروف رصافی بیش‌تر به روحيات و درون انسان‌ها پرداخت و دغدغه وی ارتباط غیرمستقیم با خود فرد بود، اما در مجموع، مضامین مشترک سیاسی معروف رصافی و پروین اعتصامی خیلی به هم نزدیک است.

منابع

- آرین‌پور، یحیی. (۱۳۸۲). از نیما تا روزگار ما، چاپ چهارم، تهران: انتشارات زوآر.
- اعتصامی، پروین. (۱۳۶۷). دیوان، چاپ سوم. تهران: انتشارات ایران.
- رّصافی، معروف عبدالغنی (۱۹۸۶) الدّیوان. بیروت: دارالعودة.
- _____ (۲۰۰۰) الأعمال الشعريّة الكاملة. بیروت: دارالعودة.
- جبار جیاد، سلام. (۲۰۰۸). الریاده الجمالیه فی الرسم العراقی الحدیث. جامعه بغداد و شهاده الدكتوراه الفنون التشکلیه.
- جبرا، جبرا ابراهیم. (۱۹۷۲). الفن العراقی معاصر. مهرجان الواسطی. بغداد وزارة الاعلام.
- جمال‌الدین، محمدسعید. (۱۳۸۹). ادبیات تطبیقی، ترجمه: سعید حسام‌پور و حسین کیانی، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- جیوسی، سلمی الخضراء. (۲۰۰۷). الاتجاهات والحركات فی الشعر العربی الحدیث. بیروت: مرکز دراسات الوحدة العربیّة.

- خالص، صلاح. (١٩٥٩). «الرصافي». مجلّة الثقافة الجديدة، العدد الثامن، ٢٥-٥.
- خلوصي، صفاء. (١٩٦١). «النجسية وازدواج الشخصية عند الرصافي»، مجلّة المعرفة، العدد السابع، ١٩-١.
- خيّاط، جلال (١٩٨٧) الشعر العراقي الحديث (مرحلة و تطور)، الطبعة الثانية، بيروت: دار الرائد العربي.
- شكيب انصاري، محمود. (دون تاريخ). «الالتزام في شعر محمود عبدالغني الرصافي الشاعر العربي المعاصر»، مجلة ادبيات و علوم انساني، ٧٤-٥٦.
- ضيف، شوقي. (١٩٥٩). دراسات في الشعر العربي المعاصر. القاهرة: مكتبة مصر.
- طباطبائي اردكاني، محمود. (١٣٧٦). يادمان پروين، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائي.
- الفاخوري، حنا. (١٩٨٦). الجامع في تاريخ الأدب العربي، بيروت: دارالجيل.
- گويارد، ام. اف. (١٣٧٤). ادبيات تطبيقي. ترجمه علي اكبر خان محمدي، تهران: انتشارات پاژنگ.
- النصير، ياسين. (٢٠١٠). الرواية والمكان: دراسة المكان الروائي، الطبعة الثانية، دمشق: دار نينوى.
- نميمي، حسين. (١٣٦٢). جاودانه پروين اعتصامي و برگزیده آثارش. تهران: انتشارات كتاب فرزاد.
- الوائلي، إبراهيم. (١٩٧٨). الشعر السياسي العراقي في القرن التاسع عشر. الطبعة الثانية، بغداد: مطبعة المعارف.
- هياة المعجم. (٢٠٠٢). معجم البابطين للشعراء العرب المعاصرين. الطبعة الثانية، الكويت: مؤسسة جازة عبدالعزيز سعود البابطين للإبداع الشعري.
- يزداني، زينب. (١٣٨٣). پروين اعتصامي (مشاهير ايران ٩). چاپ دوم، تهران: انتشارات تيرگان.
- ياحقي، محمدجعفر. (١٣٧٥). چون سبوی تشنه. چاپ دوم، تهران: انتشارات جامی.